УДК 82-95+341.95-027.63]:(4=411.16=112)

DOI https://doi.org/10.15407/nte2023.03.074

ЮДКІН-РІПУН ІГОР

доктор мистецтвознавства, член-кореспондент Національної академії мистецтв України, провідний науковий співробітник відділу екранно-сценічних мистецтв і культурології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4616-302X

YUDKIN-RIPUN IHOR

a Doctor of Art Studies, a Corresponding Member of the National Academy of Arts of Ukraine, a chief research fellow of the Screen, Stage Arts and Culturology Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4616-302X

Бібліографічний опис:

Юдкін-Ріпун, І. (2023) Австрійські та єврейські німецькомовні україно філи від «Весни народів» до Голокосту: проблема європейської ідентичності. *Народна творчість та етнологія*, 3 (399), 74–77.

Yudkin-Ripun, I. (2023) Austrian and Jewish German-Speaking Ukrainophiles from the *Spring of Nations* to the Holocaust: the Problem of European Identity. *Folk Art and Ethnology*, 3 (399), 74–77.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

АВСТРІЙСЬКІ ТА ЄВРЕЙСЬКІ НІМЕЦЬКОМОВНІ УКРАЇНОФІЛИ ВІД «ВЕСНИ НАРОДІВ» ДО ГОЛОКОСТУ: ПРОБЛЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація / Abstract

Стаття присвячена проблемі так званої імагології, що стосується формування образу чужинця. Зокрема, у німецькомовному ареалі образ України як східного пограниччя Європи сягає епохи Просвітництва, де взірець становить роман Хрістіана Геллерта (1715–1759) про долю шведських вояків, засланих до Сибіру (1747). Одна з прикметних особливостей тут полягає в тому, що до кола героїв уміщено польського єврея як посередника між Європою та сибірським світом. Наступним письменником, що спричинився до творення німецького образу України, став Фрідріх Мартін фон Боденштедт (1819–1892), який зібрав антологію українського фольклору «Поетична Україна» (1845). У межах Австро-Угорської держави знаходимо особливо сприятливі умови для розвитку образів України, що засвідчено в другій половині XIX ст. такими постатями, як Леопольд Захер-Мазох (1836–1899) та Карл- Еміль Францоз (1848–1904). Істотною є та обставина, що галицькі українці та євреї розглядаються як представники етнічних груп з такими долями, які належить порівнювати. У XX ст. наявні принаймні чотири особистості, які варто згадати. Насамперед це Вільгельм Франц фон Габсбург (з імператорської родини, 1895–1948). Він мандрував потайки карпатськими землями й писав вірші українською мовою під псевдонімом Василь Вишиваний. Ще однією з них була Юліана Шнейдер (1860–1947), яка належала до кола знайомих Івана Франка й увійшла до української літератури з іменем Уляна

Кравченко. Йозеф Рот (1894–1939) особливо посприяв просуванню образів України до Європи, постійно описуючи галицьких українців. Саме завдяки його повістям мешканець Європи дістав змогу запізнатися з особливостями українського повсякдення 1920-х років. Іона Грубер (1908–1980) став українським німецькомовним письменником і доклав зусиль до створення німецькомовних перекладів творчості Лесі Українки.

Ключові слова: імагологія, образ іноземця, ідентифікація, європейська інтеграція, пограниччя.

The article deals with the problem of the so-called imagology concerning the formation of a stranger's image. In particular, in the German-speaking area, the image of Ukraine as the European Eastern frontier dates back to the epoch of Enlightenment, with the paragon being a Christian Fürchtegott Gellert's novel (1715–1769) from 1747 about the fate of the Swedish warriors exiled to Siberia. One of the novel's peculiarities is that the heroes of the narration include a Polish Jew as an intermediary between Europe and the Siberian world. The next writer that has contributed to the German image of Ukraine was Friedrich Martin von Bodenstedt (1819–1892), who compiled the collection of the Ukrainian folklore *Poetical Ukraine* (1845). Within the Austro-Hungarian state, we can find especially favourable conditions for the development of images of Ukraine as evidenced, in the second half of the XIXth century, by such personalities as Leopold Ritter von Sacher-Masoch (1836–1895) and Karl Emil Franzos (1848–1904). Of importance is the circumstance that the Halychyna Ukrainians and Jews are considered as the representatives of ethnic groups with such fates that are to be compared. In the XXth century, there are at least four persons worth mentioning. First of all, it is Wilhelm Franz von Habsburg-Lothringen (of the Emperor's House, 1895–1948), who travelled incognito across the Carpathian lands and wrote verses in Ukrainian under the pseudonym *Vasyl Vyshyvanyi*. Another representative was Juliana Schneider (1860–1947), who belonged to the circle of Ivan Franko's acquaintances and has entered the Ukrainian literature with the name *Uliana Kravchenko.* It was Joseph Roth (1894–1939) who essentially contributed to the promotion of images of Ukraine in Europe constantly describing Halychyna Ukrainians. It is due to his stories that the Europeans have got the opportunity of becoming acquainted with the particulars of the contemporary Ukrainian daily life in the 1920s. Jona Gruber (1908–1980) became a German-speaking Ukrainian writer and contributed to German translations of Lesia Ukrainka works.

Keywords: imagology, a foreigner's image, identification, European integration, frontier.

Оголошена тема лежить у площині так званої імагології – напряму досліджень формування образу чужинця, Іншого в культурі обраної епохи та терену. У нашій країні цей напрям ініціював академік Дмитро Наливайко, якому належить, зокрема, монографія, присвячена розвитку уявлень про Україну в свідомості Західної Європи [3]. Як предмет крос-культурних студій формування образу України для європейця вибудовується вздовж осі Схід – Захід, між полісами Європа – Азія, до яких уживаються архетипи протиставлення воля – деспотія, працелюбство – розкіш. Європейська ідентичність України, на противагу Росії, у такій системі уявлень сприймається представником західної, романо-германської Європи через зіставлення з Польщею як спільного з нею східного щита Європи.

Ця спільна польсько-українська європейська ідентичність як східного пограниччя, спрямованого проти Росії, діставала особливого вигляду в німецькомовному регіоні, зокрема на теренах Австрії. Поряд з опо-

витою легендами постаттю Мазепи (описаною європейцям уже його молодшим сучасником Вольтером) для мешканців Відня в історичній пам'яті був збережений рятівник столиці від турецької облоги 1685 року Кульчицький, що започаткував ширення кав'ярень у Європі. Цікаве свідчення раннього усвідомлення відмежування Росії від польсько-українського пограниччя Європи становить повість Хр. Геллерта «Історія шведської графині Г.» (1747) [4], у якій розповідається про мандрівку чоловіка героїні до Сибіру в пошуках полоненого шведа: перетин кордону Речі Посполитої оцінюється як перехід між двома світами, а посередником у спілкуванні культур постає польський єврей. Нарешті, утвердження образу України в німецькомовному світі як протиставленої Росії пов'язується з іменем романтика Ф. Боденштедта, з його антологією українського фольклору «Поетична Україна» (1845).

В Австро-Угорській державі, до складу якої входили українські землі, склали-

ся особливо сприятливі умови для художнього дослідження України, і цим скористався насамперед Леопольд Захер-Мазох. Уславлений передусім як автор еротичних повістей та першовідкривач психічного феномена, названого його іменем (мазохізм), він виявив суголосся українському письменникові Г. Квітці-Основ'яненку, котрий виявив подібний феномен у своїй драмі «Щира любов» (1837) [7, p. 147]. Надзвичайно цікаво, що Л. Захер-Мазох став першим спостерігачем і допитливим дослідником соціального життя галицького селянства, відтвореного ним у «Галицьких історіях» (1848), особливо в повісті «Граф Донський, посланець» (1863). Вдумливий аналіз галицького середовища привів його і до створення «Історії польських євреїв» (1886), тому що долі українства і єврейства розглядалися в сув'язі. Варто згадати також дружину письменника Аврору фон Рюмелін (нар. 1843 р.), яка залишила галицькі образи в надрукованій 1906 року «Життєвій сповіді». Кінець життя її залишився загадковим, невідомою є дата смерті, що сталася, вочевидь, після зазначеної публікації.

Якщо Л. Захер-Мазох разом з дружиною проклав шлях до зацікавлення австрійців українською тематикою, то до повного зросту художнє дослідження цієї тематики зростає у творах Карла-Еміля Францоза, єврея із походження, який обрав у своїй прозі предметом життєпис єврейського та українського населення Галичини [2]. Три його повісті були перекладені українською мовою та надруковані 1982 року з передмовою Д. Наливайка – «За правду», «Німий», «Повстання у Воловцях». Тут, як і в не перекладеній українською повісті «Правдошукач», автор постає як знавець життя ізсередини, з власного досвіду. Слід додати, що саме К. Е. Францоз знайшов і надрукував драму Г. Бюхнера «Воццек», що стала підвалиною новонародженого експресіонізму, зокрема, залишила прослідки впливу в драмі І. Франка «Украдене щастя» [7, p. 151]. У цих, сповнених протесту, творах корінилися витоки дальших виявів означеної австрійської літературної течії, що стали вже предметом уваги українських дослідників [1].

До наступного покоління австрійських україножилів належить приятелька І. Франка Юліана Шнайдер, уславлена як українська поетеса Уляна Кравченко. Збірки її поезій вийшли вже в міжвоєнні роки, на схилку її життя, – «Проліски» (1921), «В дорогу» (1924), «Шелести нам, барвіночку» (1932). Саме в міжвоєнні роки зверненням до українського письменства відзначився не хто інший, як Вільгельм Франц фон Габсбург, член імператорської родини, відомий як український поет Василь Вишиваний. Замолоду перед спалахом війни 1914 року він здійснив мандрівку Карпатами інкогніто, закохався в спосіб життя та мислення українців, вивчив мову, а 1921 року надрукував збірку віршів «Минають дні», де, наприклад, уміщено такі зразки лірики, як «Надія», «Досвітня заграва на поляні», «Вірлиний крик».

Саме на міжвоєнні роки припадає творчість австрійського письменника єврейського походження Йозефа Рота, уславленого як творця своєрідної габсбурзької легенди в романі «Марш Радецького» (1932) [6]. Це твір, що взагалі відіграв роль своєрідного маніфесту монархічної опозиції в роки Аншлюсу. Поряд з образами галицького життя в цьому романі спеціально українська тематика розроблялася в його ранніх повістях. Так, у «Готелі Савой» (1924) змальовано постать українця-емігранта Звонимира [5, p. 161]. У «Бігові без кінця» (1927) розповідається про повернення австрійського полоненого з Росії на батьківщину через Україну, що дає підстави для низки спостережень [5, p. 331].

Нарешті, одним з останніх представників окресленого кола є Іона Грубер, що став уже членом Спілки письменників України і був одним із небагатьох німецькомовних поетів нашої країни. Він, зокрема, забезпечив німецький переклад творів Лесі Українки.

Отже, європейська ідентичність України, на противагу євразійській ідентифікації Росії, була зрозумілою з перспективи австрійського та єврейського німецькомовного досвіду. Образ України як пограниччя Європи окреслює певний простір гри для уявлень про крос-культурні інтеракції, у тому числі конфлікти. Можна казати про певний драматичний зміст такої імагологічної концепції українського пограниччя на східно-західній осі, де вибудовуються певні маски, типи персонажів і зразки ситуацій, способів поведінки.

Джерела та література

1. Матузова Н. М. Празькі німецькі соціалістичні письменники. Літературні портрети. Київ : Наукова думка, 1971. 296 с.

2. Наливайко Д. С. Українська тема в творчості К.-Е. Францоза. *Францоз К.-Е. За правду. Роман, повість, оповідання*. Ужгород : Карпати. 1982. С. 5–20.

3. Наливайко Д. С. Очима заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ : Основи, 1998. 578 с.

4. Gellert Chr. F. Leben der schwedischen Gräfin von G. Leipzig : Insel, 1976. 172 s.

5. Roth J. Die Rebellion. Frühe Romane. Berlin, Weimar : Aufbau, 1984. 704 s.

6. Roth J. Radetzkymarsch. Berlin, Weimar : Aufbau, 1979. 338 s.

7. Yudkin-Ripun I. The Correlation of Ukrainian Dramatic Literature with the European Stylistic Trends. *Pygmalion*. 2022. No. 14. P. 143–162.

References

1. MATUZOVA, Nadiia. *The Prague German Socialist Writers. Literary Portraits*. Kyiv: Scientific Thought, 1971, 296 pp. [in Ukrainian].

2. NALYVAIKO, Dmytro. The Ukrainian Theme in the Works of Karl Emil Franzos. In: *Karl Emil Franzos. A Fight for Justice: A Novel, Story, and Short Stories*. Uzhhorod: Carpathians, 1982, pp. 5–20 [in Ukrainian].

3. NALYVAIKO, Dmytro. *From the Western Viewpoint. A Perception of Ukraine in Occidental Europe in the XIth to XVIIIth Centuries*. Kyiv: Foundations, 1998. 578 pp.

4. GELLERT, Christian Fürchtegott. *Life of the Swedish Countess von G.* Leipzig: Insel, 1976, 172 pp. [in German].

5. ROTH, Joseph. *The Rebellion: Early Novels*. Berlin, Weimar: Aufbau, 1984, 704 pp. [in German].

6. ROTH, Joseph. *Radetzky March*. Berlin, Weimar: Aufbau, 1979, 338 pp. [in German].

7. YUDKIN-RIPUN, Ihor. The Correlation of Ukrainian Dramatic Literature with the European Stylistic Trends. *Pygmalion,* 2022, 14, 143–162 [in English].

Надійшла / Received 05.06.2023
Рекомендована до друку / Recommended for publishing 12.09.2023